

**ТИМСОЛИ АБЎСАИДИ
АБУЛХАЙР ДАР МАСНАВИҲОИ
ФАРИДУДДИНИ АТТОР**

Мирсаидов Баҳром Тоҳирович, н.и.ф.,
доцент кафедри адабиёти муосири тоҷики
МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ОБРАЗ АБУ
САИДА АБУЛХАЙРА В
ПОЭМАХ АТТАРА**

Мирсаидов Баҳром Тоҳирович, к.ф.н., доцент
кафедры таджикской современной литературы
ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова»,
(Таджикистан, Худжанд)

**ABUSAID
ABULKHAIR'S IMAGE IN
ATTARA'S POEMS**

Mirsaidov Bahrom Tohirovich, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of modern Tajik literature under the
SEI "KhSU named after acad. B. Gafurov"
(Tajikistan, Khujand), **E-mail:** somonzod@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Абӯсаиди Абулхайр, Хуҷвирӣ, Аттот, Ҷомӣ, «Асрор-ут-тавҳид», «Мантиқ-ут-тайр», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Асрорнома» ирфон, ахлоқ, маснави, инсонӣ комил

Мақола ба шарҳи афкори андешиаи яке аз орифони номдор дар таърихи ирфону тасаввуф Шайх Абӯсаиди Абулхайр бахшида шудааст. Сараввал муаллиф ба таври мухтасар аз зиндагиномаву мақоми ӯ дар таърихи ирфону адабиёт мулоҳиза ронда, бо овардани чанд мисол аз сарҷамаҳои қадими адабиёти сӯфия, монанди «Қашф-ул-махҷуб»-и Хуҷвирӣ, «Асрор-ут-тавҳид»-и Муҳаммади Мунаввар, «Тазкират-ул-авлиё»-и Аттот, «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ ва дигар китобҳои ирфону адабӣ гуфтори худро тақвият мебахшад. Сипас, дар заминаҳои маснавиҳои «Асрорнома», «Илоҳинома», «Мусибатнома» ва «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттот ҳикоеҳои марбут ба рафтору кирдори Абӯсаиди Абулхайро таҳлил намуда, нишон медиҳад, ки қорномаҳои маънави симоҳои барҷастаи тасаввуф барои тақмили тарҳу сохтмон ва таҳқиму нерӯмандии мазмуну муҳтавои асарҳои арзишманди адабӣ хидмат менамоянд. Шоир бо истифодаи образҳои равшан, чун тимсоли Абӯсаиди Абулхайр ҳалқаҳои сюжетӣ маснавиҳо устувор ва таъсири ҷозибавӣ суханро афзун мегардонад.

Ключевые слова: Абу Саид Абулхайр, Худжвири, Аттот, Джами, «Асрор-ут-таухид», «Мантик-ут-тайр», «Илоҳинама», «Мусибатнома», «Асрорнома», гнозис, этика, маснави, совершенный человек

Статья посвящена интерпретации мыслей и мнений одного из известных ученых в области истории суфизма и мистицизма шейха Абу Саида Абулхайра, которые были выражены в поэмах Аттара путем отражения образа этого мыслителя в них. Посредством экскурса автор кратко изложил биографию и статус Абу Саида Абулхайра в истории мистицизма и литературы, приводя некоторые примеры из древних источников суфийской литературы, таких как «Қашф-ул-махдҷуб» Худжвири, «Асрор-ут-таухид» Муҳаммада Мунаввара, «Тазкират-ул-авлия» Аттара, «Нафаҳот-ул-унс» Джами и других мистических и литературных книг, подкрепляет свои научные замыслы. Автор на основе рассказов, связанных с этикой, поведением и поступками Абу Саида Абулхайра, которые представлены в поэмах «Асрорнома», «Илоҳинама», «Мусибатнома» и «Мантик-ут-тайр» Аттара, показывает, что духовные достижения выдающихся деятелей суфизма служат для улучшения литературной идеи и построения и укрепления содержания литературных произведений. Делается вывод о том, что поэт, используя яркие образы, подобно Абу Саиду Абулхайру, стабилизирует элементы сюжета и увеличивает воздействие и привлекательность художественного произведения.

Key words: Abu Said Abulkhair, Hujviri, Attar, Jami, Asror-ut-tawhid, Mantik-ut-tair, Ilohinama, Musibatnama, Asrornama, gnosis, ethics, masnavi, perfect man

The article dwells on the interpretation of thoughts and opinions of one of the famous scholars in the field of the history of Sufism and mysticism - Sheikh Abu Said Abulkhair being expressed in Attar's poems by bringing the image of this thinker into them. By way of a digression, the author briefly outlined the

biography and status of Abu Said Abulkhair in the history of mysticism and literature, citing some examples from ancient sources of Sufi literature, such as Kashf-ul-mahjub by Hujwiri, Asrar-ut-tawhid by Muhammad Munavvara, Tazkirat- ul-aulia" by Attar, "Nafahot-ul-uns" by Jami and other mystical and literary books reinforce their scientific ideas. Based on the stories related to the ethics of behavior and actions of Abu Said Abulkhair, which are presented in the poems "Asror-Name", "Ilohi-Name", "Musibat-Name" and "Mantik-ut-tair" by Attar, the author shows that the spiritual achievements of prominent figures of Sufism serve to improving the literary idea and building and strengthening the content of literary works. It is concluded that the poet, using vivid images, like Abu Said Abulkhair, stabilizes the elements of the plot and increases the impact and attractiveness of the work of art.

Фазлulloҳ ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Иброҳими Майҳанӣ, машҳур ба Абӯсаиди Абулхайр аввали муҳаррами соли 357 ҳиҷрӣ (7-уми декабри соли 967) ба дунё омада, 4-уми шаъбони соли 440 ҳиҷрӣ (12-уми январи соли 1049) вафот кардааст.

Дар хусуси афқору аъмол ва маслаки Шайх Абӯсаиди Абулхайр китобе бо номи «Асрор-ут-тавҳид фи мақомот-уш-Шайх Абисайд» боз мондааст, ки онро Муҳаммади ибни Мунаввар ибни Абисаъд ибни Абитоҳир ибни Абисайд – яке аз пасовандони шайх пас аз 130 соли даргузашти ӯ ё бештар аз ин фурсат гирд овардааст. Сабаби таъхири китоби «Асрор-ут-тавҳид»-ро Муҳаммад ибни Мунаввар ба нобасомониҳои хучуму фитнаи ғуз ва дар ин вабои сиёсӣ кушта шудани 115 тан аз фарзандону наберагони (насли – М.Б.) Абӯсаиди Абулхайр иттисол медиҳад: «То акнун, ки ҳодисаи ғуз ва фитнаи Хуросон падид омад ва дар Хуросон алалумум рафт, он чи рафт ва дар Майҳана алалхусус дидем, он чи дидем ва кашидем он чи кашидем ва ба ҳақиқат дар ҷумлаи билоди Хуросон ҳеч мавзёро он балову меҳнат ва он харобиву машаққат набуд, ки Майҳанаро ва аҳли Майҳанаро ва ҳақиқати ин хабарро, ки ашшад-ул-балое лил анбиёи сумма лил авлиёи сумма лилло мисли фаамсол моро ва ҳама аҳли Хуросонро дар балоҳои Майҳана мушоҳиду муойин гашт ва қасирату ан тавила ин аст, ки дар нафси Майҳана саду понздаҳ тан аз фарзандони Шайх бо анвои шиканҷа аз оташу хок ва ғайри он ҳалок шуданд ва ба шамшер шаҳид карданд, беруни он ки ба шаҳрҳои дигар шаҳид гаштанд ва дар қаҳту вабои ин ҳодиса намонданд, раҳматуллоҳи алайҳим аҷмаин, ва муридони содиқ ва муҳиббони ошиқро ҳол бад-ин қиёс бояд кард. Бузургони дин ва пешвоёни тариқат ба ниқоби хок муҳтаҷиб шуданд ва рӯзгори қаҳти мусалмонӣ ва иззати дин падид омад ва кори динро тароҷеъ тамом гирифт» [7, с.6].

Гуфтан зарур аст, ки академик Бобочон Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» ба таври мухтасар аз таърихи ташаккул ва нуфузи сиёсии ин қавм дар замони Сомониён, муборизаи онҳо бо Қарохониёну Салҷуқиён ва дигар паҳлӯҳои давлатдорӣ онҳо маълумот додааст: «Дар Осиёи Миёна ғузҳо қабिलाҳои туркзбони аксаран бодиянишин буданд. Дар асри X манзили ғузҳо дар дашту сахроҳои паҳновар – аз маҳалҳои чанубии назди Балхаш то поёноби Волга парешон гардида, фақат дар наздикиҳои Каспӣ, Сирдарё ва атрофи Арал иқоматгоҳҳои сернуфуси онҳо ба вучуд омаданд. Қисми камтару нисбатан камбағали ғузҳо дар ин вақт ба шаҳру дехот ҷойгир шуда, ба қорҳои зироат машғул гардиданд. Дар охири асри IX ва аввали асри X дар наздикиҳои баҳри Арал давлати ғузҳо таъсис ёфт. Марказ ва қароргоҳи зимистонии онҳо шаҳри Янгикент (воқеъ дар поёноби дарёи Сир) буд» [5, с.438].

Табиист, ки барои ташкили чунин империяи бузург ва ғасби шаҳрҳои давлатҳои ғузҳо бедодгариву хунрезии гӯшношунид зиёд карданд.

Зимнан бояд хотирнишон сохт, ки ахбори марбут ба рӯзгору маслаки Абӯсаиди Абулхайр барои имрӯзиён аз он ҷиҳат дақиқ аст, ки Муҳаммад ибни Мунаввар дар «Асрор-ут-тавҳид» зиндагиномаи ҷадди бузурги ҳешро мураттаб ва бо зикри санаҳои таърихӣ онҳоро зикр намудааст.

Ҳамзамон, дар манобеи қадими сӯфия, амсоли «Кашф-ул-махҷуб»-и Абулҳасани Хучвирии Ғазнавӣ, «Тазкират-ул-авлиё»-и Шайх Фаридуддини Аттор, «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ ва дигар сарчашмаҳо доир ба азамати рӯхонӣ ва ҷойгоҳи ирфонии Абӯсаиди Абулхайр ишораҳо ва ахбори муфассал рафтааст. Дар аксари китобҳо Абӯсаиди Абулхайр рамзи сӯфии бебок, солики озодманиш, пири раҳнамо ва инсонии комил арзёбӣ мешавад. Ҳамеша дар рафтору гуфтору ӯ як маъно ва ё амалкарди ғайримуқаррарӣ ба назар мерасад, ки боиси ваҷду хайрати дигарон мегардад.

Масалан, дар «Бобу-с-суҳбати фи-с-сафари ва одобиҳои»-и «Кашф-ул-махҷуб» Хучвириӣ дар хусуси шартӣ адаби дарвешӣ, ки бидуни иқомат сафар ихтиёр мекунад, омадааст: «Ва ман аз шайх Абӯмуслими Форис ибни Ғолиби Форисӣ шунидам, разия-л-Лоҳу анху, ки: рӯзе ман ба наздики шайх Абӯсаид ибни Абилхайр даромадам, разия-л-Лоҳу анху, ба қасди зиёрат.

Вайро ёфта бар тахте, андар чаҳор болише хуфта ва пойхо бар якдигар ниҳода ва дакк мисрӣ пӯшида ва ман чомае доштам аз васах чун давол шуда, тәне аз ранҷ гудохта ва гунае аз мучоҳадат зард шуда. Аз дидани вай бар он ҳолат инкоре дар дили ман омад. Гуфтам: «Ин дарвеш ва ман дарвеш! Ман дар чандин мучоҳадат ва вай андар чандин роҳат!»

Вай андар ҳол бар ботин ва андешаи ман мушриф шуд ва нахвати ман бидид. Маро гуфт: «Ё Бомуслим, дар кадом девон ёфтӣ, ки хештанбин Худойбин бошад? Эй дарвеш, чун мо ҳама Ҳақро дидем, гуфт: чуз бар тахтат наншонем ва чун ту ҳама худро дидӣ, гуфт: чуз андар тахтат надорам. Аз они мо мушоҳадат омад ва аз они ту мучоҳадат». Ва ин ҳарду ду мақом аст аз мақомоти роҳ. Ва Ҳақ таъоло аз ин муназза ва дарвеш аз мақомот фонӣ ва аз аҳвол раста. Шайх Бӯмуслим гуфт: хуш аз ман бишуд ва олам бар ман сиёҳ гашт. Чун ба худ бозомадам тавба кардам ва вай тавбаи ман бипазирuft. Он гоҳ гуфтам: «Аййуха-ш-шайху, маро дастуре дех, то биравам, ки рӯзгори ман руъяти туро таҳаммул наметавонад кард». Гуфт: «Саддакта, ё Бомуслим». Он гоҳ бар ваҷҳи масал ин байт бигуфт:

Он чи зӯшам натвоист шунидан ба хабар,

Ҳама чашиам ба аён яқсара дид он ба басар» [10,с.509-510].

Ахбори дигаре, ки соҳиби «Кашф-ул-маҳҷуб» вобаста ба рафтори ғайримунтазираи Абӯсаиди Абулхайр менависад, ин воқеаи китоб шустан ва аз баҳри таълифоти хеш баромадани ўст: «Ва Алӣ ибни Усмон ал-Чуллобӣ, разияллоҳу анҳу, чунин гӯяд, ки: муҳтадил аст, ки он пири бузургро андар лафзи вусул мурод ба васли роҳи Ҳақ будааст, аз он чи дар кутуб роҳи Ҳақ нест, ки иборот аз он аст, ки чун тариқ возеҳ шавад, иборат мункатеъ гардад, ки иборатро чандин қувват бувад, ки андар ғайбат мақсуд бувад, чун мушоҳадат ҳосил омад, иборат муталошӣ шавад. Чун дар сикҳати маърифат зифонҳо гунг бувад аз иборат кутуби авлотар, ки зоеъ бувад. Ва аз машоих, разияллоҳу анҳум, ба чуз вай ҳамин карданд, чун Шайхулмашоих Абӯсаид Фазлуллоҳ ибни Муҳаммад ал-Майҳанӣ, раҳамаҳуллоҳ ва ғайри вай, ки кутуби худ ба об доданд» [10,С.180-181].

Хучвирӣ шеваи қору тариқати Абӯсаидро ҳама чо истикбол мекунад ва ўро бозхитром «Шоҳи муҳибон»-у «Малику-л-мулук» муҳотаб месозад.

Шайх Аттор дар «Тазкират-ул-авлиё» фасли чудогонаеро ба зикри Абӯсаиди Абулхайр баҳшида, муҳимтарин лаҳзаҳои зиндагӣ, ахбори марбут ба падару писари ў, афқору маслак, маротиби камол, пирону устодон, шеваи таҳқиқи маонӣ ва дигар асноди арзишмандеро, ки мӯчиби бартариӣ Пири Хуросон аз дигар машоих мебошанд, ёдрас мешавад: «Подшоҳи аҳд буд бар ҷумлаи ақобир ва машоих ва аз ҳеч кас каромат ва риёзат нақл нест, ки аз ў. Ва ҳеч шайхро чандон ишроф набуд, ки ўро. Дар анвои улум бакамол буд.

Ва чунин гӯянд, ки дар ибтидо сӣ ҳазор байт арабӣ хонда буд ва дар илми тафсиру аҳодис ва фикҳу илми тариқат ҳаззе вофир дошт.

Ва дар уюби нафс дидан ва муҳолафати ҳаво кардан ба ақсалғоят буд. Ва дар фақру фано ва зуллу таҳаммул шаъне азим дошт» [8,с.565].

Аттор бо овардани як ҳикояти қолиб аз лаҳзаи бисёр ачибу хотирмони зиндагии писари ин пири тариқат – Шайх Абӯтоҳир баробари ёдоварӣ аз каромати падари бузургвори ў, инчунин аз идомаи ёфтани тариқи вай ба василаи фарзандону пасовандонаш хабар медиҳад [8, С.564-575].

Ба андешаи мо Абдурраҳмони Қомӣ пас аз Шайх Аттор дуҷумин нигорандаи осори ирфонист, ки баробари дар фасли алоҳида шарҳу тавзеҳ додани афқору орои Шайх Абӯсаид, ҳамзамон дар шарҳи масоили меҳварии тасаввуф беш аз дигарон ба кардаҳову гуфтаҳои ў ишора менамояд.

Бо тақя ба китобҳои ирфонии қадим Қомӣ чанд масъалаи вобаста ба Абӯсаиди Абулхайрро равшан месозад:

Якум, шуҳрати беандозаи Пири Хуросон дар китоби Қомӣ ҳамачониба баён гардидааст.

Дуюм, ба илми ҳадис рағбат доштан ва ҳамроҳи устод Абӯалии Даққоқ дар назди пир Шабавӣ омӯхтани «Саҳеҳи Бухорӣ» дар шаҳри Марв маъноӣ бо аркони улуми шаръӣ огоҳ будани ўро ифода мекунад [11,с.381].

Сеюм, тариқати озод доштани ў ва муҳолифати фикрии Абӯсаиди Абулхайр бо дигар машоих, аз ҷумла Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, дақиқан нишон дода шудааст: «Шайхулислом гуфта, ки: Ман ду бор ба Бӯсаиди Булхайр будаам ва вай дастори худ аз сар фуру гирифта ва гилеми мисрии худ ба ман дода ва шалғам ҷӯшида дар даҳони ман ниҳода. Чун ба наздики вай

шудам, барои ман бар пой хост тамом ва дер маро таъзим дошт, ки андак касеро доштӣ. Лекин маро бо вай ниқоре аз баҳри эътиқод аст ва дигаре дар тариқат. На тариқати машоих варзидӣ. Баъзе аз машоихи вақт бо вай на нек буданд» [11,с.439].

Бояд ёдовар шуд, ки муҳаққиқи машҳур Абдулхусайни Зарринқуб хангоми тавзеҳи мақоми ирфонии Шайх Абӯсаиди Абулхайр аз Имом Қушайрӣ соҳиби китоби «Рисолаи Қушайрия» ёд мекунад, ки асари мазкурро дар поёни рӯзгори Абӯсаиди Абулхайр навиштааст бо ӯ дар шаҳри Нишопур умр ба сар бурда, «шогирдону дӯстони муштарак доранд» (Зарр, 60), вале аз ин Пири Хуросон ёд намекунад. Зарринқуб қабл аз ин баҳс ин гуфтаи Пири Майҳанаро меоварад: «Дарвеше аз вай суол кард: Ёро аз кучо талабем? Гуфт: Кучош чустӣ, ки наёфтӣ?». Худи ӯ аз он чи ёфта буд, бад-ин гуна нишон меод: Муддатҳо Ҳақро мечустем, гоҳ меёфтем, гоҳ на, акнун худро мечӯем, намеёбем. Ҳама ӯ шудем ва ҳама ӯст» [6,с.59].

Ин донишманд асли ин амалро дар чунин суханони ошиқонаву шатҳомези Абӯсаиди Абулхайр медонад, ки «танини садои Боязиду Ҳаллоҷ»-ро доранд [6,с.60].

Бар асари ҳамин андешаҳо ё меъёрҳои хос ба тариқати хеш Абулқосими Қушайрӣ дар «Рисолаи Қушайрия» ва Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар «Табақот-ус-сӯфия»-и хеш аз шарҳи аҳволу ақволи Абӯсаиди Абулхайрро худдорӣ кардаанд. Азбаски ӯ ба рақсу самоъ бештар майл дошт, озодонаву бебокона ба тасаввуф муносибат мекард ва зоҳиран аз равиши муқаррарии шарияту суннат берун мешуд, муаллифони зикршуда ба нигориши зиндагиномаи Абӯсаиди Абулхайр напардохтаанд.

Чорум, ҳамчунон ки Ҳучвирию Чомӣ менависанд, Пири Хуросон аз Мансури Ҳаллоҷ дифоъ мекард ва маниши ӯро дар ирфон дуруст мешуморид. Табиист, ки ин навъи ҷаҳонбинии ирфонӣ ба тасаввуфи амиқан шаръӣ мувофиқ намеомад. Ҳучвири Мансурро «аз мастону муштоқони ин тариқат...» [10,с.229] номида, гуфта буд, ки «андар айёми мо шайх Абӯсаид ва шайх Абулқосими Курракону шайх Абулаббоси Шаққонӣ, разия-л-Лоҳу анҳум, андар вай сирре доштаанд ва ба наздики эшон бузург буд» [10,с.230]. Чомӣ менависад: «Ва аз мутааххирони султони тариқат шайх Абӯсаиди Абулхайр, қаддасаллоҳу таоло сирраҳу, фармудааст, ки: Хусайни Мансури Ҳаллоҷ, қаддасаллоҳу таоло руҳаҳу, дар улувви ҳол аст. Дар аҳди вай дар машриқ ва мағриб кас чун ӯ набуд» [11,с.208]. Панҷум, соҳиби «Нафаҳот-ул-унс» аз унвони тариқати Абӯсаиди Абулхайр ёдовар шуда, ӯро увайсӣ, яъне пайрави яке аз тобеони машҳур Увайси Қаранӣ медонад: «Ва ҳамчунин баъзе аз авлиёуллоҳ, ки мутобеони он Ҳазратанд, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, баъзе аз толибонро ба ҳасаби рӯҳоният тарбият кардаанд, бе он ки ӯро дар зоҳир пире бошад ва ин ҷамоат низ дохили увайсиёнд. Ва бисёре аз машоихи тариқатро дар аввали сулук тавачҷух ба ин мақом будааст, чунонки шайхи бузургвор Шайх Абулқосим Гургонии Тӯсиро, ки силсилаи машоихи ҳазрати Абулҷанноб Начмиддини Кубро ба эшон мепайвандад ва аз табақаи Шайх Абӯсаиди Абулхайр ва Шайх Абулҳасани Ҳарақонӣ, қаддасаллоҳа арвоҳаҳуманд, дар ибтидо зикр ин буда, ки аладдавом гуфтӣ: Увайс! Увайс!» [11,с.39].

Шашум, гиромидошти шеър ва талқини рақсу ғино дар назди Пири Майҳана. Аз аҳбори сарчашмаҳо, баҳусус, аз маълумоти «Асрор-ут-тавҳид» бармеояд, ки Абӯсаиди Абулхайр ба одобу русуми хосу муқаррарии машоихи тариқат пойбанд набуд. Ӯ дар сари минбар ва сухбатҳо бештар шеър мехонд. Дар «Нафаҳот-ул-унс» дар ин боб омадааст: «Ва мефармудаанд, ки: Аз Шайх Абӯсаиди Абулхайр, қаддаса сирраҳу, пурсиданд, ки: Дар пеши ҷанозаи шумо кадом оятро хонем? Фармуданд, ки: Оят хондан кори бузург аст, ин байт хонед:

Чист аз ин хубтар дар ҳама офоқ кор,

Дӯст расад назди дӯст, ёр ба наздики ёр.

Пас ҳазрати эшон фармудаанд: Пеши ҷанозаи мо ин байт хонед:

Муфлисонема омада дар кӯи ту,

Шайъиллаҳ аз ҷамоли рӯи ту» [11,с.484].

Чойи тазаккур аст, ки аз адабиёти гаронмояву қадими мо рубоиву дубайтиҳои зиёде боз мондаанд, ки аҳли таҳқиқ онҳоро ҳосили завқу илҳоми Абӯсаиди Абулхайр медонанд. Адабиётшинос Худой Шарипов рубоиеҳои чехраи ирфонии мавриди назари моро (саҳ.5-46) ҳамроҳ бо рубоиеҳои Бобо Афзалу Начмиддини Кубро ва дубайтиҳои Бобо Тоҳири Урён бо хатҳои кириливу форсӣ бо номи «Таронаҳои дилангез» (Душанбе, 1986) ҷоп карда, хонандаи тоҷикро бо бехтарин намунаҳои рубоиву дубайтиҳои ошиқонаи шуарои сӯфӣ ошно намуда буд. Аз мазмуни рубоиеҳои Абӯсаиди Абулхайр бармеояд, ки, воқеан, ин шеърҳо билкул ошиқонаанд ва ҳолу ҳавои риндонаи муаллифро ошкор месозанд:

Дар ишқи ту гоҳ бутпарастам гӯянд,

Гаҳ ринду хароботию мастам гӯянд.

Инҳо ҳама аз баҳри шикастам гӯянд,

Ман шод ба ин ки ҳар чӣ ҳастам, гӯянд [9,с.23].

Корномаҳои ишқию ирфонии Абӯсаиди Абулхайр на фақат дар «Асрор-ут-тавҳид», рубоӣҳои шӯрангези худи ӯ (ҳарчанд «бештари онҳо ҳам аз ӯ нест» – мегӯяд Зарринқуб [6,с.57], манобеи назарии тасаввуфӣ, инчунин дар осори манзуми классикии тоҷику форс, балки дар маснавиҳои Шайх Фаридуддини Аттор пурвусъат тасвир ёфтаанд. Рӯзгору ҳолат ва суҳану фармудаҳои ин орифи vorаста як чузъи санъати чехраофаринии Аттор буда, дар маснавиҳои «Мантиқ-ут-тайр», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Асрорнома» ва осори дигари ӯ мӯҷиби эҷоди ҳикояти чолиб гардидаанд. Аттор дар осори худ нисбати Абӯсаиди Абулхайр эҳтироми зиёдро қоиладар: «Эътибори мероси ирфонии Абӯсаид дар миёни сӯфиён ба андозае буд, ки бисёре аз машоихи сӯфия ҳар яке ба навъе ҳудро бад-ӯ нисбат меоданд. Аттор ҳудро «масти чоми муҳаббати бӯсаидӣ» мешинохта ва давлати ирфонашро барҳоста аз дами Бӯсаид меодинастааст» [12,с.10].

Шайх Аттор дар «Асрорнома» мақоми баланди Абӯсаиди Абулхайр ёд карда, ӯро «Сулаймони суҳан дар мантиқуттайр» меномад ва ҳоли орифи дар баҳри ҳақиқат ғарқ гаштаву ба дарёи вуслат ҳалгаштаро чунин тасвир намудааст:

*Суҳан бишнавази султони тариқат,
Ситаҳсолори дин, шоҳи ҳақиқат.
Ба ҳар чузъе ҳазорон кул алалҳақ,
Ба кул маҳбуби Ҳақ, маъшуқи мутлақ.
Шигарфе, к-офтоби ин вилоят,
Дар ӯ метобад аз бурҷи ҳидоят.
Сулаймони суҳан дар мантиқуттайр,
Ки ин кас Бӯсаид аст ибни Билхайр.
Чунин гуфт ӯ, ки «дар ҳар қору ҳар ҳол
Нишони пай ҳамечустам басте сол.
Чу дидам, он чи чустам, гум шудам ман,
Ҳаме чун қатра дар Қулзум шудам ман.
Кунун гум гаштаам дар пардаи роз,
Наёбад гумшуда гумкардари боз» [4,с.153].*

Дар маснавиҳои Аттор Абӯсаиди Абулхайр бо номҳои Бӯсаиди Маҳна, Шайхи Маҳна, Шайхи Бӯсаид зикр шуда, шоир барои баёни фикр ва тавзеҳи масоили ирфониву ахлоқӣ лаҳзаҳои ҷудоғонаи ҳаёт ва суҳанони ибратомӯзи ӯро мисол мекунад.

Тасвирҳои шоирона ва омӯзандаи Атторро ҳикоеҳои Абӯсаиди Абулхайр боз рангинтар сохтаанд. Намунаи равшани ин гуфта ҳикоятест, ки сӯфие дар роҳ ба сабаби барҳӯрданаш бо сағ онро ба зарби асо ба нола меоварад. Сағи зарбхӯрда бо умед ба сӯйи Шайхи Маҳна меояд ва шайх он мардро накӯҳиш мекунад, ки чаро ин қонвари безабонро саҳт задаву ранҷур сохтааст:

*Кучо сағ мегирифт ором он чо,
Фигон мекарду мезад гом он чо.
Ба сағ гуфт он гаҳ он Шайхи яғона,
Ки ту аз ҳар чи қардӣ шодмона.
Ба қон ман мекашам онро гаромат,
Бикун ҳукму маяфкан бо қиёмат.
В-агар хоҳӣ, ки ман бидҳам ҷавобаи,
Кунам аз баҳри ту ин чо иқобаи.
Нахоҳам ман, ки хашмолуд қардӣ,
Чунон хоҳам, ки ту хушнуд қардӣ [3,с.152].*

Дар заминаи ин рамз Аттор мегӯяд, ки бисёр касон ҳастанд, ки ботинан золиму авомфиребанд, вале дар зоҳир бегуноҳу назарфиреб:

*Сағ он гаҳ гуфт: «Эй Шайхи яғона!
Чу дидам чомаи ӯ сӯфиёна,
Шудам эмин, ки набвад з-ӯ газандам,
Чи дониستم, ки сӯзад банд-бандам.
Агар будӣ қабодоре дар ин роҳ,
Маро з-ӯ эҳтрозе буд он гоҳ.*

*Чу дидам чомаи аҳли саломат,
Шудам эмин, надонистам тамомат.
Уқубат гар кунӣ ўро, кунун кун
В-аз ў ин чомаи мардон бурун кун.
Ки то аз шарри ў эмин тавон буд,
Ки аз риндон надидам, ин зиён буд.
Бикаши з-ў хирқаи аҳли саломат,
Тамом аст ин уқубат то қиёмат» [3, с. 152].*

Хулосаи ҳикоя басо ибратомӯз аст. Аттор мегӯяд, ки бартарӣ чустану хостаҳои бешумори инсон нишони манманиву кибри ӯст. Инсон аз хок сохта шудааст ва гарданфарозихои ӯ дар ин олам муваққатист:

*Чу сагро дар раҳи ў ин мақом аст,
Фузунӣ чустан аз сағ ҳаром аст.
Агар худро ту аз сағ беш донӣ,
Яқин дон, к-аз сағи хеш донӣ...
Ҳаме ҳар кас, ки ин чо хоктар буд,
Яқин медон, ки он чо поктар буд.
Чу мардон хештанро хок карданд,
Ба мардӣ қону танро пок карданд.
Сарафрозони ин раҳ з-он баланданд,
Ки кулли саркашӣ аз сар фиканданд [3, с. 152-153].*

Сужетҳои вобаста ба сарнавишти Абӯсаиди Абулхайр дар маснавиҳои Аттор гуногунаанд. Шайхи Маҳна чун дигар одамон ба намояндагони чамбият дар ҳар макону мавқеъ бархурду суҳбатҳо ва муомалаҳо дорад. Аз ҷумла, вақти саҳро рафтан ӯ бо гурӯҳи киморбозон вохурда, бо онҳо саволу ҷавоб мекунад:

*Магар пурсид он шайхи замона,
Ки: «Кист ин мард? Гуфтанд: Ай ягона.
Амири ҷумлаи аҳли қимор аст,
Ки ў дар пешаи худ марди кор аст».
Аз ў пурсид шайхи оламафрӯз,
Ки: «Аз чӣ ёфтӣ ин мирӣ имрӯз?».
Ҷавобаи дод ринди нонамозе,
Ки: «Ман ин ёфтам аз покбозӣ» [3, с. 346].*

Соҳиби «Илоҳнома» дар мисоли наъраи шайх мегӯяд, ки дар ин роҳи ҳаромкорӣ покбозӣ дар кучост? Вақте ҳар як амал ҳазор гуноҳ дорад, амириву даъвои покӣ чӣ маъно дорад?:

*Бизад як наъра Шайху гуфт: «Донӣ,
Кӣ дорад покбозиро нишоне?».
Амири покбозӣ дар ҷаҳон аст,
Ки кажбозӣ балои ногаҳон аст [3, с. 346].*

Дар «Мусибатнома» чанд ҳикояти Шайх Абӯсаиди Абулхайр рафтааст, ки ҳар яки он беҳтарин пандномаву маромномаи аҳли тариқ аст:

*Золмон карданд мардеро асир,
Рехтанд обе бар-ў чун замҳарир.
Мезадандаи ҷӯбу ў мегуфтзор:
«Дастӣ ман гир, эй Худойи комгор» [2, с. 169].*

Шайхи Маҳна ҳамроҳи ходими худ шоҳиди ин ҳол шуд ва ходим аз ӯ хост, ки барои раҳони он асир кӯмак расонад:

*«Гар аз эшонаи шафоат мекунӣ,
Ҳамчунон донам, ки тоат мекунӣ».
«Ин шафоат» гуфт «чун орам ба ҷой,
К-ин замон ёд омад ўро аз Худой» [2, с. 169].*

Аттор дар ҳикояе аз «Мантиқ-ут-тайр» Аттор як ҳолати парадоксиро зимни гуфтугӯи Шайхи Маҳна ва пиразане меоварад. Пиразан аз шайх мехоҳад, ки ба ӯ дуои дилхушӣ омӯзад, то онро ҳар вақт чун зикру аврод ҳамеша зерӣ лаб дошта бошад:

*Гар дуои хушидилӣ омӯзиям,
Бешак он вирде бувад ҳаррӯзиям».
Шайх гуфташ: «Муддате шуд рӯзгор,*

*То гирифтам ман наси зону ҳисор.
Ин чи мехоҳӣ бәсе биштофтам,
Заррае не дидаму не ёфтам».
То даво н-ояд падида ин дардро,
Хушидилӣ кай рӯй бошад мардро? [1, с.342].*

Дар ҳикояти дигар ҳоли ҳоси орифон дар мисоли Абӯсаиди Абулхайр тасвир мешавад. Шайхро ҳолати гирифтагии хотир руҳ медиҳад ва равшании тариқат аз дилаш бардошта мешавад. Азбаски ӯ дар саҳро буд, ба сӯйи пири рустоие, ки гов мебасту аз ӯ нур мерехт, раҳсипор шуда, изҳори ҳолат мекунад:

*Пир чун бишнид, гуфт: «Эй Бӯсаъид,
Аз фурӯди фарш то ариши маҷид.
Гар кунанд ин чумла нур арзан тамом,
Не ба як каррат, ба сад каррат мудом.
В- ар бувад мурге, ки чинад ошкор,
Донаи арзан нас аз соли ҳазор.
Гар зи баъди он ки бо чандин замон,
Мурғ садбора бипардозад чаҳон.
Аз дараи бӯе биёбад қон ҳанӯз.
Бӯсаъидо! Зуд бошад он ҳанӯз» [1, с.384].*

Дар шарҳи ин ҳикоят Аттор аз сабр сухан ба миён меоварад, ки шарти васлу дарёфти ҳақиқат баста ба шикебоии толибони роҳ аст, вале дар баробари ин солиқ набояд як лаҳза аз талаб фориг бошад. Ба андак ёфт қаноат кардан ва аз маслак лаҳзае буридан сабаби қабз хоҳад шуд:

*Толибонро сабр мебояд бәсе,
Толиби собир наҷфтад ҳар касе.
То талаб дар андарун н-ояд падида,
Мушк дар нофа зи хун н-ояд падида.
Аз даруне чун талаб берун равад,
Гар ҳама гардун бувад, дар хун равад [1, с.384].*

Агар дар ҳикояте пиразани муҳтоҷи навозишу ҳамдилӣ аз Абӯсаиди Абулхайр умеди меҳрубонӣ намояд, дар ҳикояти дигар масте ашкрезону беқарор ба хонақохи шайх даромада, шиква оғоз мекунад, ки маро дастгирӣ намо, зеро агар мӯр ҳомиву мададгор дошта бошад, мартабаи амирӣ меёбад:

*Маст гуфт: «Эй Ҳақ таъоло ёри ту,
Нест шайхо, дастгирӣ кори ту.
Ту сари худ гиру рафтӣ мардвор,
Сар фурӯ рафта, маро бо ӯ гузор.
Гар зи ҳар кас дастгирӣ омадӣ,
Мӯр дар садри амирӣ омадӣ.
Дастгирӣ нест кори ту, бирав,
Нестам ман дар шумори ту, бирав».
Шайх дар хок уфтод аз дарди ӯ,
Сурх гаит аз ашк, рӯи зарди ӯ [1, с.444].*

Дар поёни ин ҳикоят муноҷоти шоир рақиқ садо медиҳад ва ӯ образи Абӯсаидро барои ифодаи ниёзмандихоии инсон (марди маст) дар рӯбарӯи азамати Илоҳӣ пуртаъсир ба қор мебарад.

Бисёр аҷиб аст, ки Шайх Аттор машҳуртарин маснавии худ – «Мантиқ-ут-тайр»-ро бо ҳикояти Абӯсаиди Абулхайр анҷом медиҳад ва як лаҳзаи зоҳиран муқаррарии ҳаёти ӯро, ки дар заминаи муомила бо даллоку масҳгар пуртаъсир тасвир ёфтааст, бо умеди саодати охираш мепайвандад:

*Бӯсаъиди Маҳна дар ҳаммом буд,
Қоимеш афтоду марде хом буд.
Шухи шайх овард то бозуи ӯ,
Чамъ қард он чумла пеши рӯи ӯ.
Шайхро гуфто: «Бигӯй, эй покҷон,*

*То ҷавонмардӣ чӣ бошад дар ҷаҳон?»
 Шайх гуфта: «Шух пинҳон кардан аст,
 Пеши ҷаими халқ ноовардан аст».
 Ин ҷавобе буд бар болои ӯ,
 Қоим афтод он замон дар пои ӯ.
 Чун ба нодони хеш иқрор кард.
 Шайх хуш шуд, қоим истиғфор кард [1, с.446].*

Шайх Аттор шӯху нопокии танро ҳамчун рамзи гуноҳҳои инсон маънидод карда, дар муноҷоти хеш аз Худованд меҳодад, ки ба аъмолаш бо дидаи хатопӯш бингарад:

*Холиқо, Парвардигоро, Мунъимо,
 Подшоҳо, Корсозо, Муқримо.
 Чун ҷавонмардии халқи оламе,
 Ҳаст аз дарёи фазлат шабнаме.
 Қоими мутлақ туй, аммо ба зот,
 В-аз ҷавонмардӣ наёӣ дар сифот.
 Шӯхиву бешармии мо даргузор
 Шуҳи мо вопеши ҷаими мо маёр [1, с.446].*

Ин ҳикоят маҷмӯан бозгӯи онанд, ки Фаридуддини Аттор бо ҷаҳони андешаи сӯфии номдор Шайх Абӯсаиди Абулхайр ошно буда, тавонистааст, ки ҷузъиёти пиндору гуфтор ва кирдори озмудаву писандидаи ин орифи баландовозаи соҳибтариқатро барои баёни муқаммалу ҳамаҷонибаи ахлоқи машоих ва ибрати наврӯҳони сулук огоҳонаву хушмандона ва хирадмандона ба кор бубарад. Шоир тавассути образи барҷастаи Пири Хуросон ва бозтоби рангомезиҳои ҳаёту маслаки ӯ меъёрҳо ва арқони тариқатро шарҳу тавзеҳ додааст. Ба таъбири дигар, ҳар касе, ки худро сӯфӣ хонда, ба расми сӯфиён умр ба сар мебарад, бояд дар тасфияи ботину зоҳир бикӯшад ва коре кунад, ки ягон мавҷуд аз ӯ ранҷу озор ва хорӣ набинад. Аттор дар «Тазкират-ул-авлиё» овардааст, ки Шайх Абӯсаид ҳангоми ғавт гуфта буд: «Мо рафтему се чиз шуморо мерос гузоштем: рӯфтуруӣ, шустушӯӣ ва гуфтугӯӣ» [8, с.574].

Маълум мешавад, ки қаромоти Шайхи Маҳна ва гуфтугӯии ӯ – ҳикояти ривоёти гуҳарбор, панду ҳикмати инсонсоз ва шеърӯ суханҳои судманд ҳазорсолаҳо рӯзгори маънавии одамиятро пурмаъно месозанд, ҳамчунон ки чанд ҳикояти аҷибӣ бозмонда аз зиндагиномаи ӯ маснавиҳои Шайх Фаридуддини Атторро борвар сохтаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Аттор, Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Мантиқ-ут-тайр. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ. Вироиши дувум. –Техрон: Сухан, 1384. –904 с.
2. Аттор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Мусибатнома/Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ. Чопи савум. – Техрон: Сухан, 1386. – 958 с.
3. Аттор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Илоҳинома. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ. Чопи савум. – Техрон: Сухан, 1387. – 904 с.
4. Аттор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Илоҳинома. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуктур Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ. Чопи ҷаҳорум. -Техрон: Сухан, 1388. – 597 с.
5. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав /Муҳаррири масъул академик Аҳрор Мухторов. Аз забони русӣ тарҷумаи Абдулқодир Маниёзов, Нисор Холмуҳаммадов. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
6. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон.–Душанбе: Ирфон, 1992. – 398 с.
7. Майҳанӣ, Муҳаммад Мунаввар ибни Абисаъд ибни Абитоҳир ибни Абисайд. Асрор-ут-тавҳид фи мақомот-уш-Шайх Абисайд. Бо муқобалаи нусаҳи Истонбулу Ленинград ва Капенҳог. Ба эҳтимоми дуктур Забехуллоҳи Сафо – устои донишгоҳ. Чопи панҷум. – Техрон: Амири Кабир, 1361. – 406 с.
8. Нишобурӣ, Фаридуддин Аттор. Тазкират-ул-авлиё. /Баргардон, фароҳамоварандаи матн, муаллифи муқаддима, таълиқот М.Оқилова. – Хучанд: Ношир, 2009. – 662 с.
9. Таронаҳои дилангез: Маҷмӯаи шеърҳо (рубоиёти Абӯсаиди Абулхайр, таронаҳои Бобо Тоҳири Урён, рубоиёти Бобо Афзал, рубоиёти Начмиддини Кубро бо хатти кирилӣ ва форсӣ) /Тартибдиҳанда Х.Шарипов. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 208 с.
10. Хучвирӣ Алӣ ибни Усмон. Кашф-ул-маҳҷуб. Муқаддима, тасҳеҳу таълиқоти Маҳмуди Обидӣ. – Техрон: Суруш, 1383. – 1154 с.

11. Чомӣ, Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмон. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс /Таҳигарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо Муътабар Оқилова, Баҳром Мирсаидов. Зери назари Н.Ю.Салимов. – Душанбе: Пайванд, 2013. –872 с.
12. Шахсият, зиндагинома ва осори Абӯсаиди Абулхайр (ба муносибати баргузори канфаронси илмии Абӯсаиди Абулхайр, Туркменистон – Ишқобод, 16-17-уми озармоҳи соли 1378 (7-8-уми декабри соли 1999, бо забонҳои форсӣ, туркманӣ ва русӣ) /Баргирифта аз «Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ», ҷ.4, сах. 521-531. Хулосанависишуда тавассути оқои Донишгар. – Ишқобод: Ройзании фарҳанги Сафорати Ҷумҳурии исломии Эрон ва Донишгоҳи давлатии Махтумқули, 1999. – 44 с.

REFERENCES:

1. Attar, Muhammad ibn Ibrahim Nishaburi. Mantik-ut-tyre. Introduction, revision and translation by Muhammadriza Shafeii Kadkani. Second edition. -Tehran: Suhan, 1384. -904 p.
2. Attar, Fariduddin Muhammad ibn Ibrahim Nishaburi. Tragedy. /Introduction, revision and translation by Muhammadriza Shafi'i Kadkani. The third edition. - Tehran: Sukhan, 1386. - 958 p.
3. Attar, Fariduddin Muhammad ibn Ibrahim Nishaburi. Ilohinoma. Introduction, revision and translation by Muhammadriza Shafi'i Kadkani. The third edition. - Tehran: Sukhan, 1387. - 904 p.
4. Attar, Fariduddin Muhammad ibn Ibrahim Nishaburi. Ilohinoma. Introduction, revision and translation by Dr. Muhammadriza Shafeii Kadkani. Fourth edition. - Tehran: Sukhan, 1388.- 597 p.
5. Gafurov, B. Tajiks: the history of the oldest, ancient, middle ages and new period / Responsible editor academician Ahror Mukhtorov. Translated from Russian by Abdulkadir Maniyazov, Nisar Kholmuhammadov. - Dushanbe: Modern Publishing House, 2020. - 976 p.
6. Zarrinkub, Abdulhusain. Search in Iranian Sufism. - Dushanbe: Irfan, 1992. - 398 p.
7. Mayhani, Muhammad Munawwar ibn Abisa'd ibn Abi Tahir ibn Abisa'd. Asrar-ut-tawhid fi maqamat-ush-Shaykh Abisaid. With a match between Istanbul, Leningrad and Copenhagen. According to Dr. Zabehullahi Safo, the teacher of the university. The fifth edition. - Tehran: Amir Kabir, 1361. - 406 p.
8. Nishaburi, Fariduddin Attar. Thank you. /Translator, publisher of the text, author of the introduction, commentary M. Oqilova. - Khujand: Publisher, 2009. - 662 p.
9. Heartwarming songs: Collection of poems (narrations of Abu Saeed Abulkhair, songs of Baba Tahir Uryan, narrations of Baba Afzal, narrations of Najmiddin Kubro in Cyrillic and Persian script) / Compiled by H. Sharipov. - Dushanbe: Irfan, 1986. - 208 p.
10. Hujwiri Ali ibn Usman. Kashf-ul-Mahlub. Introduction, editing and translation by Mahmoud Obidi. - Tehran: Surush, 1383. - 1154 p.
11. Jami, Maulana Nuriddin Abdurrahman. Nafahot-ul-uns min hazarat-il-quds / Editors of the text, authors of the introduction and catalogers Muatabar Aqilova, Bahrom Mirsaidov. Under the supervision of N.Y. Salimov. - Dushanbe: Link, 2013. -872 p.
12. Personality, biography and works of Abusaid Abulkhair (on the occasion of the scientific conference of Abusaid Abulkhair, Turkmenistan - Ishqabad, 16-17th of Azarmoh 1378 (December 7-8, 1999, in Persian, Turkmen and Russian languages) / Taken from "Dairat-ul-maarif gehiru-e-Islami", vol. 4, pp. 521-531. Summary written by Mr. Donishgar. - Ishqabad: Cultural consultation of the Embassy of the Islamic Republic of Iran and Makhtumquli State University, 1999. - 44 p.